

ISTRANI U MLECIMA (XV.-XVIII. ST.)

Lovorka ČORALIĆ
Hrvatski institut za povijest
Zagreb, Opatička 10

UDK 949.75-3 Istra : 945.034 »14/17«
Izvorni znanstveni članak
Primljeno 26. svibnja 1996.

Na osnovi gradiva iz mletačkih arhiva prikazano je iseljavanje, nazočnost i djelovanje Istrana u Mlecima od XV. do XVIII. st. Ukazano je na intenzitet iseljavanja, podrijetlo doseljenika, njihova zanimanja, mjesta stanovanja, obitelj, rodbinske i prijateljske veze, vjerski život i odnos s crkvenim ustanovama. Spomenuti su i oblici neželjenog prisustva u Mlecima (suđenja), te doprinos istaknutih Istrana mletačkoj kulturnoj i znanstvenoj baštini.

Migracije stanovnika s istočne na zapadnu jadransku obalu složen su povijesni proces dugog vremenskog trajanja, čije su uvjetovanosti činile složen sklop višestrukih čimbenika. Kada je riječ o proučavanju iseljavanja i prisutnosti Istrana u Mlecima tijekom prošlih stoljeća, potrebno je napomenuti da se ovdje ne može govoriti o planskom iseljavanju ili kolonizaciji, karakterističnima za migracije s istočnojadranske obale u neke druge dijelove Apeninskog poluotoka (npr. Marke). Mleci su kao glavni grad jedinstvenog državnog područja tijekom više stoljeća zajedničkog povijesnog razvoja predstavljali središte na koje su bili upućeni žitelji svih ostalih, više ili manje perifernih dijelova Republike Sv. Marka. Stoga je odlazak u grad na lagunama (uvjetovan egzistencijalnim razlozima i većim mogućnostima zapošljavanja, crkvenom ili vojnom službom, školovanjem i dr.) uobičajena, u onome vremenu i prostoru svakodnevna i često viđena pojava. Stoga će značajke procesa iseljavanja, prilagodbe i načina života u Mlecima, kada je riječ o Istranima, u velikoj mjeri nalikovati osobitostima karakterističnim za doseljenike iz ostalih dijelova mletačkog dominija na istočnom Jadranu (Dalmacija i mletačka Albanija) te će ovo istraživanje nastojati naglasiti sličnosti, prožimanja i podudarnosti koje vezuju i objedinjuju mletačke novopridošle žitelje podrijetlom iz različitih dijelova stečevine Republike Sv. Marka na drugoj obali Jadrana.

U ovom radu pokušat ću na osnovi izvornog gradiva iz mletačkih arhiva (*Archivio di Stato di Venezia, Archivio della Scuola Dalmata dei Ss. Giorgio e Trifone*), kao i korištenjem dosadašnjih rezultata historiografije, prikazati osnovne oblike nazočnosti, života i djelovanja istarskih doseljenika u Mlecima u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća. Osnovno je težište rada, osim ukazivanja na intenzitet doseljavanja i podrijetlo useljenika, prikaz njihova svakodnevnog života promatranog kroz zanimanje, mjesto

stanovanja, ekonomske mogućnosti, obitelj, rodbinske i prijateljske veze i poznanstva, kao i odnos prema crkvenim ustanovama u Mlecima i rodnom kraju. Na posljertku ću, kao ilustraciju razgranatosti istarsko-mletačkih prožimanja tijekom proteklih stoljeća, ukazati na neke već dobro poznate primjere nazočnosti i stvaranja istarskih umjetnika, književnika i znanstvenika u Mlecima i Padovi. Kako sam radove o prisutnosti doseljenika iz istarskih gradova Kopra i Pirana već prethodno objavila u drugom časopisu¹, a za istarsko područje koje se tijekom prošlih stoljeća nalazilo pod austrijskom upravom (Pazinska knežija) nisam pronašla dovoljno izvornog gradiva, ovdje ću se ograničiti samo na područje nekadašnje mletačke Istre koje je u sastavu Republike Hrvatske.

VREMENSKI OKVIR

Vremenski okvir istraživanja zahvaća širok raspon od XV. do XVIII. stoljeća, pri čemu intenzitet useljavanja i spominjanja Istrana u Mlecima nije jednak u svim vremenskim odsječcima. Primjetno je da su do 20-ih godina XV. stoljeća u izvorima rijetke oporuke istarskih doseljenika, da bi uspon nastupio sredinom i u drugoj polovini istog stoljeća. Učestalost spominjanja Istrana u mletačkim izvorima raste u posljednjim dvama desetljećima XV. stoljeća, da bi početkom XVI. stoljeća postao izrazitiji. Iako je u razdoblju 1525.-1550. zabilježeno određeno opadanje, uspon se nastavlja tijekom druge polovine stoljeća, a 70-ih godina XVI. stoljeća doživljava svoj vrhunac. Manji pad zabilježen je u posljednjem desetljeću XVI. stoljeća, da bi početkom XVII. stoljeća nastupio drastičan pad. Tek u posljednjoj četvrtini XVII. stoljeća dolazi do blagog porasta. U XVIII. stoljeću učestalost spominjanja Istrana ponovno je izrazito niska i vraća se na razinu s početka XVII. stoljeća. Ovakav trend useljavanja, porasta i opadanja spomena u mletačkim izvorima uglavnom je karakterističan i za doseljenike iz ostalih dijelova istočnojadranske obale. U njih je vidljiv izrazit porast iseljavanja u razdoblju od 1450. godine do kraja XVI. stoljeća, što se objašnjava teškim političko-vojnim stanjem, osmanlijskim prodorima u dubinu hrvatskog teritorija čime su i dalmatinski gradovi postali najneposrednije ugroženi. Kada je riječ o Istri, koja, iako nije bila pošteđena povremenih zalijetanja turskih jurišnih prethodnica, ratne nedaće nije osjetila u toliko dramatičnoj mjeri, uzroke porasta iseljavanja tijekom XVI. stoljeća možemo tražiti u tadašnjim političkim, vojnim i gospodarskim prilikama na njenom tlu. Nedaće istarskim žiteljima tada su nanosili nesmiljeni ratovi između Mletačke Republike i Austrije (rat tzv. Cambrayske lige od 1508. do 1523. godine). Ratne sukobe pratila su razaranja, pustošenja i palež, uništavanje ljetine, zatiranje stoke i odvođenje ljudi u zarobljeništvo. Potom su najčešće slijedile godine nerodice, gladi, oskudice i bolesti (kuga, malarija), koje su odnosile brojne žrtve i doprinosile negativnom kretanju stanovništva. Iako su sve te nedaće trajale relativno kratko, njihove su se posljedice još dugo odražavale na opće demografsko i gospodarsko stanje Istre. U tom je vremenu, kada je egzistencija na istarskom tlu bivala sve težom i neizvjesnijom, dio žiteljstva, jednako kao i u mletačkoj Dalmaciji i Albaniji, spas tražio u privremenom ili trajnom iseljavanju na područje zapadne jadranske obale. Mleci su

¹ L. ČORALIĆ, *Prisutnost i djelovanje doseljenika iz Pirana u Veneciji od XV. do XVII. stoljeća*, *Annales, Anali Koperskega primorja in bližnjih pokrajin*, sv. III, Koper 1993., str. 101-116; *Nazočnost, život i djelovanje koperskih doseljenika u Veneciji od XV. do XVIII. stoljeća*, *ibid.*, sv. V, Koper 1994., str. 167-178.

kao zemljopisno blizak i ujedno glavni grad jedinstvenog državnog područja, koji je razvijenošću svojih gospodarskih potencijala nudio velike mogućnosti sigurnog zaposlenja i trajnog ostanka, zasigurno predstavljali često odredište iseljenih Istrana.

PODRIJETLO I ZANIMANJA DOSELJENIKA

Istrani su u mletačkim izvorima najčešće zabilježeni vlastitim i očevim imenom te - u malom broju primjera (od XVII. st.) - prezimenom. Matični grad ili područje označeni su pridjevkom *Istrian* ili *de Istria* (uz koji se katkada piše oznaka *Furlan* i *Schiavon*) ili spomenom gradova iz kojih potječu. Kada je riječ o podrijetlu prema mjestima učestalošću spominjanja prednjače Pula i Poreč; nešto su rjeđi doseljenici iz Buzeta, Rovinja i Umaga, dok je spomen useljenika iz Labina, Oprtlja i Vižinade sporadičan. Od prezimena u izvorima se susreću buzetski doseljenik Valentić, Rovinjanka Bugvić te Zanchi iz Umaga.²

Analizirajući oporuke istarskih doseljenika vidljivo je da se struktura zanimanja u velikoj mjeri podudara sa zanimanjima doseljenika iz ostalih dijelova istočnojadranske obale. U najvećem je broju primjera riječ o osobama srednjeg i nižeg društvenog sloja (pučani), skromnih imovnih mogućnosti i slabo razgranatih oblika poslovanja. Njihov je novčani kapital skroman i nedovoljan za ulaganja u složenije trgovačke operacije i poduzetništvo. Ukoliko i posjeduju vlastite nekretnine (kuće, zemljišni posjedi, tereni), najčešće se radi o obiteljskom nasljedstvu, a tek u pokojem primjeru o imovini stečenoj zahvaljujući samostalnom poslovanju i posjedovanju znatnijeg kapitala. Od konkretnih zanimanja istarskih doseljenika najučestalije se spominju zanimanja obrtničkog karaktera. U nekim zanimanjima Istrani se spominju samo pojedinačno (krojač, svjećar, kuhar, brijač).³ Nasuprot tome, češće se bilježe kao majstori zaposleni u mletačkom arsenalu, vodećem vojno-pomorskom kompleksu na Sredozemlju. Riječ je o majstorima drvodjelskog i graditeljskog umijeća, uposlenima na gradnji i popravku mletačkih vojnih i trgovačkih brodova. U fondu mletačkog Državnog arhiva *Patroni e provveditori all'arsenal* zabilježeno je u popisu djelatnika arsenala krajem XVIII. stoljeća nekoliko Istrana (bez oznake grada iz kojeg dolaze). Kao graditelji brodova spominju se Aleksandar Josip sin Marka (rođen 1781.); Ivan Krstitelj Marko (spomenut 1759.) i Juraj Ivan Krstitelj (rođen 1753.). Kao naučnici u radionicama pojedinih majstora u arsenalu spominju se: Andrija sin Vicka, upisan 1788. kod majstora Anzola Dominika Lazzarinija za plaću od 4 solida; Battista sin Vicka (upisan kao učenik 1775., majstor postao 1779.), Ivan Krstitelj (upisan 1766., majstor postao oko 1774.) te Vicko Antun sin Ivana Krstitelja (rođen 1787.), koji u službu stupa 1798. godine s plaćom od četiri solida.⁴

² Iseppo Valentich condam Pietro de Pinguente, Archivio di Stato di Venezia (dalje: ASV), *Notarile testamenti* (dalje: NT), kut. 23, br. 434, 17.5.1703; Eufemia Bugvichia de Rovigno (kut. 253, br. 38, 5.6.1697.); Pasqua relicta condam Pietro Zanchi de Umago (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

³ ASV, NT, kut. 725, br. 37, 14.7.1560.; kut. 536, br. 19, 6.12.1504.; kut. 126, br. 629, 22.9.1523.; *X Savi sopra alla decime in Rialto. Catastico di Venezia* (dalje: *X Savi*), Sestiere di S. Marco, kut. 419, anno 1661., br. 132.

⁴ ASV, *Patroni e provveditori all'Arsenal*, kut. 577, str. 9, 72, 182-182; kut. 596, str. 20 i 289; kut 600, str. 174; kut. 601, str. 213, 266, 385, 398.

Iako je velik broj doseljenika s istočnojadranske obale u Mlecima zaposlen u pomorskoj djelatnosti (mornari, veslači, vlasnici brodova, kapetani), Istrani se ovdje spominju samo u nekoliko primjera, pri čemu je mahom riječ o običnim mornarima podrijetlom iz Rovinja.⁵

Duhovne osobe podrijetlom s istočnojadranske obale jedna su od kategorija žiteljstva koja se često zatječe u gradu na lagunama. U Mlecima su oni često nazočni tek usputno i slučajno, odnosno tu im nije mjesto stalnog boravka. Takav je primjer pulskog arhiđakona Nikole pok. Marka, privremenog stanovnika mletačke četvrti S. Maria Formosa, bužetskog svećenika Josipa Valentića pok. Petra te Dominika pok. Nikole iz Pule.⁶ Nasuprot navedenima, Jeronim pok. Bernardina iz Pule stalno je nastanjen u Mlecima i obavlja dužnost župnika u crkvi sv. Eustahija.⁷

Na poslijetku, najniži društveni sloj predstavljaju doseljenici zaposleni kao poslu-ga u kućama mletačkih plemića ili građana, koji su, napose ukoliko rečenu službu obavljaju duži niz godina, u cijelosti uklopljeni u obitelj s kojom žive.⁸

MJESTA STANOVANJA ISTARSKIH DOSELJENIKA

U mletačkim se izvorima mjesto stanovanja označava prema župama unutar šest gradskih predjela. Kao i u primjeru drugih iseljenika s istočnojadranske obale, i Istrani su najčešće zabilježeni kao stanovnici istočnog gradskog predjela Castello. U ovom se predjelu nalazio arsenal - često mjesto njihova zaposlenja te glasovita i za pristajanje brodova najpogodnija mletačka obala (Riva degli Schiavoni) - mjesto prvog dodira svih naših iseljenika s mletačkim tлом. Unutar predjela Castello spominju se kao mjesto obitavanja Istrana brojne tamošnje župe, među kojima se nešto više izdvajaju župe S. Pietro di Castello (katedrala do 1807.), S. Giovanni Nuovo i S. Giovanni in Bragora.⁹ U odnosu na Castello, kao mjesto stanovanja Istrana upola se manje navodi središnji gradski predjel S. Marco, pri čemu se učestalošću spominjanja posebno ne izdvaja ni jedna od tamošnjih župa.¹⁰ Ostali gradski predjeli (Cannaregio, Dorsoduro, S. Polo, S. Croce) spominju se kao mjesta stanovanja Istrana u samo nekoliko

5 *Archivio della Scuola Dalmata dei Ss Giorgio e Trifone, Libri conti e spese* (dalje: LCS), anno 1698.; *Archivio storico della Curia patriarcale, Status animarum*, kut. 3 (Castello), fasc. 8 (parocchia S. Provololo), sec. XVI.

6 ASV, NT, kut. 651, br. 124, 27.7.1482.; kut. 23, br. 434, 17.5.1703.; kut. 651, br. 21, 7.10.1480., br. 25, 16.9.1482. i br. 114, 5.9.1482.

7 ASV, NT, kut. 253, br. 125, 21.11.1563.

8 Eufemija Bugvić iz Rovinja služavka je u kući obitelji Cassetti u četvrti S. Polo (ASV, NT, kut. 253, br. 38, 5.6.1697.), dok sličnu službu obavlja Porečanka Marieta u građanskoj obitelji Gonella u predjelu Cannaregio (kut. 191, br. 512, oko 1530.).

9 Jacoma d'Albona del condam Michiel sartor del ditto luogo habitante in confin de s. Pietro di Castello (ASV, NT, kut. 725, br. 37, 14.7.1560.); Chusmicha moier de Zuane de Sen de Parenzo della contrada de s. Pietro di Castello (kut. 337, br. 104, 17.6.1449.); Giacomo barbier a s. Zuane Bragora fio de mistro Zuane barbier de Parenzo (kut. 126, br. 629, 22.9.1523.); Pasqua olim filia condam Martini cerdonis de Umago habitante in contrada s. Iohannis Bragora (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.); Hierolima condam Greguol Istrian della contra de s. Zuane Novo (kut. 440, br. 413, 18.4.1554.); Franciscus de Petrisane Istrianus de confinio s. Iohannis Novi (kut. 1084, br. 216, 18.8.1515.).

10 Iacomo de Pinguento de contrada de s. Julian (ASV, NT, kut. 156, br. 251, 6.3.1581.); Madalena condam Mattio de Pola de contrada di s. Gregorio (kut. 421, br. 960, 1.7.1556.); Margareta relicta Iohannis de Umago de confinio s. Felice (kut. 66, br. 304, 23.9.1495.); Euphemia relicta condam Andrea de Istria de confinio s. Luce (kut. 253, br. 92, 27.4.1508.).

primjera.¹¹ Izvan užeg gradskog prostora jedan je žitelj iz Istre zabilježen na otoku Giudecca u župi S. Eufemia.¹²

Osim oporuka, značajan izvor za poznavanje naseljenosti Istrana u pojedinim mletačkim župama su *censimenti* - katastarski popisi stambenih jedinica po pojedinim župama. Popisi sadrže stambene jedinice s preciznim smještajem kuća i terena te imenima njihovih vlasnika i korisnika (stanara). Uz imena (pod)stanara kuća ili stanova redovito se navodi visina novčane naknade koja se godišnje isplaćuje vlasniku. Tako u predjelu Castello, najčešće spominjanom mjestu obitavanja istarskih iseljenika, u župi S. Martino, na adresi Corte Nova, kućni broj 82, bilježimo prema procjeni iz 1661. godine Marinu iz Umaga, koja vlasniku kuće Steffanu Capellu plaća godišnji najam od 34 dukata, dok u župi S. Maria Formosa u Calle Longa (kućni broj 496) obitava u kući mletačkog plemića Pietra Semitecola Istranka Paolina i plaća 20 dukata godišnje. Popis iz 1712. bilježi u predjelu Castello (župa s. Pietro di Castello) Istranku Bonu, koja za stanovanje u kući Anzola Semitecola (kućni broj 1364) plaća neveliku svotu od 6 dukata godišnje. U župi S. Martino (Corte de Ca'Gritti, broj 506) obitava 1740. Marco Istrijan te za najam plaća Vicenzu Contariniju 12 dukata godišnje.¹³ Za središnji gradski predjel S. Marco podaci o Istranima sadržani su u popisu iz 1661. godine. U župi S. Vidal (Calle de Ca'Vitturi, broj 132) stanuje kuhar Dominik iz Istre. Kuća je vlasništvo redovnica samostana s. Girolamo, a godišnji najam iznosi 16 dukata. U župi S. Moise zabilježena su iste godine još dva Istranina: u Calle Veniera (broj 71) u kući Pietra Gradeniga stanuje Istranka Marija (godišnji najam 10 dukata), dok u kući Paola Contarinija u Calle Brentana (broj 80) obitava Istranka Katarina i plaća 16 dukata godišnjeg najma.¹⁴

SVAKODNEVNI ŽIVOT ISTARSKIH DOSELJENIKA: OBITELJ, RODBINSKE I PRIJATELJSKE VEZE I POZNAVANSTVA

Svakodnevnu privatnost doseljenika, bez obzira na društveni status i imovne mogućnosti, činila je njegova vlastita obitelj, rodbina, prijatelji i poznanici. Iako je dio doseljenika katkada dolazio u Mletke s obitelji zasnovanoj već u domovini, većina je u grad na lagunama dospijevala pojedinačno. Za ovo su istraživanje najzanimljiviji primjeri koji govore o obitelji i rodbinskim vezama iseljenika nastalima u Mlecima. Analizirajući bilježničke isprave istarskih doseljenika primjetno je da je najveći broj njih u bračnom odnosu, te da su i njihovi supružnici odnosno supružnice stanovnici Mletaka. Kada je, međutim, riječ o iseljenicima poodmakle životne dobi, vidljivo je da

11 *Cannaregio*: Marieta de Parenzo de contra s. Geremia (ASV, NT, kut. 191, br. 512, oko 1530.); Marieta condam Anzolo Furlan ditta Istriana della contrada de s. Marcuola (kut. 388, br. 831, 16.10.1568.); *Dorsoduro*: Clara relicta Bernardi Istriani de confinio s. Nicolai (kut. 585, br. 38, 6.5.1479.); Zuan Iacomo fu del Hieronimo de Istria habitante in contrada s. Panthaleon (kut. 780, br. 375, 28.8.1567.); s. *Polo*: Ana relicta Tomaso de Rovigno de contrada del s. Apolinare (kut. 402, br. 52, 11.12.1604.); Eufemia Bugvichia de Rovigno de contrada s. Polo (kut. 253, br. 38, 5.6.1697.); s. *Croce*: Hierolimus condam Bernardini de Pola de contrada s. Eustachii (kut. 253, br. 125, 21.11.1563.).

12 ASV, NT, kut. 37, br. 63, 14.5.1599.

13 ASV, X Savi, Sestiere Castello, kut. 420, str. 134, 743; kut. 428, str. 77; kut. 435, str. 338.

14 ASV, X Savi, Sestiere s. Marco, kut. 419, nepaginirano.

se nemali broj nalazi u udovištvu. Iako prema podacima iz izvora nije moguće uvijek pouzdano utvrditi podrijetlo bračnog sudruga istarskih doseljenika, zapažamo da je dio brakova sklopljen s doseljenicima iz drugih dijelova istočnojadranske obale (Šibenik, Dubrovnik i poluotok Luštica u Boki kotorskoj), ali i vlastite sredine (Istra).¹⁵ U manjem broju primjera brakovi su sklapani s osobama koje potječu iz drugih dijelova Apeninskog poluotoka, napose s područja Veneta (Conegliano, Padova).¹⁶

Članovi najuže obitelji (suprug odnosno supruga, djeca, braća ili sestre, roditelji) navode se u oporukama Istrana kao najčešći izvršitelji njihove posljednje želje te se među njima obično nalazi i glavni nasljednik cjelokupne imovine.¹⁷ Kada je riječ o pojedinačnoj raspodjeli oporučiteljeve imovine, u legatima se najčešće spominje najuža obitelj i obdaruje određenom novčanom svotom i dijelovima oporučiteljeve pokretne imovine (odjeća, obuća, namještaj i slično). Osim »legitimnih« članova obitelji, oporuke ne izostavljaju nezakonite, izvanbračne veze, te se u tom slučaju potomcima koji ne pripadaju krugu »legitimne« obitelji, također namjenjuje dio dobara.¹⁸

Najveći dio legata upućenih obitelji i rodbini odnosi se na članove koji također obitavaju u Mlecima. Dio doseljenika nije, međutim, niti u novoj sredini prekidao sa starim krajem, te su članovi obitelji i rodbine koji nisu napuštali domovinu nerijetko jedina spona iseljenika sa starim krajem. U primjeru oporučnih legata nekolicine istarskih iseljenika takav je odnos sa starim krajem izrazit i zaslužuje posebnu pozornost. Tako Cecilija, kći pok. Andrije iz Rovinja izvršiteljima svoje posljednje volje imenuje supruga svoje imenjakinje i rođakinje - splitskog zlatara Antuna Cizularija. Raspodjeljujući svoja dobra, ostavlja rođakinji Mariji jedan vinograd i maslinjak s 13 stabala, smješten u Rovinju u predjelu Manova, dok Agnesini, nećakinji koja obitava u Rovinju, dariva nešto od svoje odjeće.¹⁹ Iako udana za Dubrovčanina i nastaljena u Mlecima, Helena pok. Ivana iz Poreča ne zaboravlja prilikom izricanja svoje posljednje volje najbliže članove obitelji nastanjene u Poreču te im daruje kuće u gradu, ali i dio posjeda i stoku koji se vjerojatno nalaze u najbližoj gradskoj okolici.²⁰ Brojne po-

¹⁵ Cecilija pok. Andrije iz Rovinja supruga je Luke iz Šibenika (ASV, *NT*, kut. 734, br. 96, 15.2.1493.), dok je Šibenčanka Margareta udovica Ivana iz Umaga (kut. 66, br. 304, 23.9.1495.). Helena pok. Ivana iz Poreča supruga je ser Janina iz Dubrovnika (kut. 408, br. 113, 13.5.1521.), dok je Tomaso iz Rovinja suprug Ane pok. Rade iz Luštica (kut. 402, br. 52, 11.12.1604.), Pasqua pok. Martina iz Umaga udana je za sugrađanina Petra Zanchija (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

¹⁶ Ivan Jakov pok. Jeronima iz Istre suprug je Fiorenze iz Conegliana (ASV, *NT*, kut. 780, br. 375, 28.8.1567.), dok je Matija iz Pule udovica Laurencija iz Padove (kut. 133, br. 411, 29.8.1504.).

¹⁷ Crescentia mogliera de Giacomo de Pingente: Tutto il resto della mia dote lasso a Iacomo mio marito qual sia herede et commissario (ASV, *NT*, kut. 156, br. 251, 6.3.1581.); Marcus de Istria: Commissarii ... Franceshina uxore mea. Residuuum dimitto uxore mee Franceshine (kut. 369, br. 45, 8.10.1374.); Zuan Iacomo fo del Hieronimo de Istria: commissarii miei siano... et la mia consorte Fiorenza. Il residuo lasso alla mia consorte Fiorenza (kut. 780, br. 375, 28.8.1567.); Zanetus condam Cristofori de Pola: Solum commissarium Nicolaum fratrum meum. Residuuum dimitto Nicolao fratre meo (kut. 914, br. 25, 1.8.1407.).

¹⁸ Pasqua pok. Antuna iz Umaga, udana za sugrađanina Pietra Zanchija, ostavlja svoja dobra nezakonitom sinu Franji kojega je imala s Inocentom de Zanetisom, građaninom Kopra (ASV, *NT*, kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

¹⁹ ASV, *NT*, kut. 734, br. 96, 15.2.1493.

²⁰ Sinu Ivanu ostavlja nedavno kupljenu kuću u predjelu Porta Nuova u Poreču, kao i štalu s konjima. Kćerima Franceskini i Marini ostavlja po tri krave, dok pravo na korištenje stare i nove kuće u Poreču namjenjuje sinovima Bortolu i Martinu (ASV, *NT*, kut. 408, br. 113, 13.5.1521.).

datke o posjedima u rodnom kraju zatječemo i u oporuci buzetskog svećenika Josipa Valentića. Sestrama Fumiji i Pasquali ostavlja pravo na korištenje stoke (vjerojatno izdane u najam) i vina, dok nećakinjama Antoniji zvanj Zampica i Laurenciji namjenjuje, osim dijela pokretne imovine, vinograde kraj Buzeta u predjelu »Doblaviza«. ²¹

Prijatelji i poznanici stečeni na osnovi istovjetnog domovinskog podrijetla, zajedničkog mjesta obitavanja ili podudarajućeg obavljanja osnovnog zanimanja, za svakog su doseljenika važan dio svakodnevne komunikacije i druženja. Poput većine doseljenika iz drugih dijelova istočnog Jadrana, i Istrani u gradu na lagunama sklapaju poznanstva i prijateljstva sa svojim bivšim sugrađanima, ali i s doseljenicima iz drugih dijelova mletačke stečevine. U analiziranim oporukama istarskih doseljenika zabilježen je spomen njihovih prijatelja iz različitih dijelova istočnojadranske obale, kako iz same Istre, tako i iz Dalmacije i mletačke Albanije. Smatrajući svoje prijatelje osobama velikog povjerenja i odanosti, oporučitelji nerijetko njima povjeravaju izvršavanje posljednje volje. ²² Njihova imena se susreću i prilikom izricanja svjedoka koji nazoče sastavljanju oporuke, ali i pri podjeli imovine, gdje im se u znak sjećanja ostavlja manji dio oporučiteljeve pokretne imovine. ²³ Povezanost istarskih doseljenika s ostalim useljenicima koji potječu s mletačke stečevine na suprotnj obali Jadrana vidljiva je i ukoliko se promatra spominjanost Istrana u njihovim oporukama. Tako je Bužećanin Šimun pok. Borsale svjedok prilikom sastavljanja oporuke Šibenčanke Orse; Porečanin Jakov pok. Ivana svjedoči Margareti pok. Ivana Kraljića, također Šibenčanki, Anzolo pok. Danijela iz Oprtlja nazočan je pisanju oporuke Anzole pok. Nikole iz Paštrovića, dok je svjedok oporuke slikara Dominika Baranina Istranin Franjo de Petrisse. Kao izvršitelj oporuke Ivana Zadranina spominje se, među ostalima, i Stjepan iz Pule, dok je Istranka Margareta obdarena odjećom krčke doseljenice Isabete. ²⁴

Posebnu kategoriju osoba koja se javlja uglavnom samo uz srednji i imućniji sloj doseljenika, predstavlja kućna posluga. Ona, unatoč nižem društvenom statusu, čini sastavni dio privatnog života svake takve obitelji. U oporukama Istrana njihov je spo-

21 ASV, NT, kut. 23, br. 434, 17.5.1703.

22 Služavka Vicka Furlana izvršiteljica je oporuke Jacome pok. Mihovila iz Labina (ASV, NT, kut. 725, br. 37, 14.7.1560.); Petar Čerbović i Klara Sotolić iz Buzeta osobe su najvećeg povjerenja svog sugrađanina svećenika Josipa Valentića (kut. 23, br. 434, 17.5.1703.); Adrianna i Nikola iz Pule izvršitelji su oporuke sugrađanke Matije (kut. 133, br. 411, 29.8.1504.), a Antun Vitale iz Umaga jedan je od povjerenika Pasque pok. Martina, također iz Umaga (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

23 Kuzmica, supruga Ivana de Sena iz Poreča ostavlja prijateljicama Franjici i Perici iz Poreča neke dijelove svoje odjeće, a Benedikti, sestri tamošnjeg svećenika Danijela, namjenjuje nakon svoje smrti i smrti svoga supruga sve svoje posjede u Poreču i okolici (ASV, NT, kut. 337, br. 104, 17.6.1449.); Matija iz Pule, udovica Laurencija iz Padove, namjenjuje obućaru Aleksandru, stanovniku Pule, zemljišnu česticu s 30 stabala maslina u okolici Pule, kao i jedan vrt u četvrti Sv. Križa. Sva svoja dobra ostavlja Katarini, udovici Antonija iz Senja (kut. 133, br. 411, 29.8.1504.). Jakov Slaven obdaren je dijelom imovine Andrije pok. Jakova iz Vižinade (kut. 1183, br. 70, 4.3.1442.), a Laura, kći Katarine iz Šibenika stječe jednu košulju oporučnom željom Istranina Jerolima pok. Grgura (kut. 440, br. 413, 18.4.1554.).

24 ASV, NT, kut. 842, br. 714, 21.3.1598.; kut. 126, br. 629, 22.9.1523.; kut. 1020, br. 48, 14.1.1592.; kut. 1084, br. 216, 18.8.1515.; kut. 911, br. 341, 12.12.1460.; kut. 911, br. 232, 30.10.1464.

men rijedak, a najčešće im se ostavlja manja novčana svota ili poneki predmet iz oporučiteljeve pokretne imovine.²⁵

DUHOVNI ŽIVOT DOSELJENIKA I ODNOS PREMA CRKVENIM USTANOVAMA U MLECIMA I DOMOVINI

Vjerski život i veze s vjerskim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali) i duhovnim osobama (svećenici, redovnici) također su nezaobilazan dio svakodnevnog života ljudi prošlih stoljeća. U oporukama istarskih doseljenika prvi je podatak koji ukazuje na njihov odnos prema vjerskim ustanovama određivanje mjesta pokopa, što je također značajan pokazatelj mjesta njihova obitavanja. Sukladno mjestu stanovanja, Istrani najčešće kao mjesto posljednjeg počivališta odabiru grobnice crkava u župama predjela Castello i S. Marco, a učestalošću spominjanja najviše se izdvaja samostanska crkva s. Francesco della Vigna (Castello).²⁶ Iako udaljeni od rodnog kraja, neki doseljenici izražavaju želju da se njihovo tijelo nakon smrti prenese u domovinu i ondje pokopa u obiteljskim grobnicama tamošnjih župnih crkava.²⁷ Navodu o mjestu sahrane slijedi podatak o broju i vrstama svetih misa koje će se nakon smrti oporučitelja održati za spas njegove duše i u spomen na pokojne pretke. Određujući broj misa koje se moraju održati, oporučitelji najčešće izriču i novčanu svotu koja se kao milostinja dariva crkvenoj ustanovi te (katkada) imenuju i svećenika koji preuzima obvezu izvršenja tog oporučnog legata. Tako, primjerice, Klara, udovica Istranina Bernarda, određuje da se mise sv. Marije i sv. Grgura moraju održati u mletačkoj bazilici sv. Marka svakoga ponedjeljka i to tijekom 13 tjedana nakon njezine smrti.²⁸ Određujući pojedinosti svog posljednjeg ispraćaja, Istranin Ivan Jakov pok. Jeronima traži da njegovi izvršitelji pronađu jednog siromašnog svećenika »dobrog ponašanja« kojemu će se udijeliti dva zlatna dukata. Svećenik je dužan održavati mise zadušnice svakoga dana sve do isteka tekuće godine.²⁹ Prethodno spomenuta Helena iz Poreča određuje služenje jedne pjevane i niza malih misa u tamošnjoj franjevačkoj crkvi. Pogreb se mora obaviti uz pratnju od šest voštanica i svijeća te podjeljivanje kruha, mesa i vina siromašnim stanovnicima četvrti.³⁰

U svezi je s prethodnim odredbama i običaj slanja jedne ili više osoba u hodočastička stjecišta u Mlecima ili izvan grada, a u kojima se na točno propisane dane

²⁵ Crescentia moglier de Iacomo de Pinguente: Lasso a Isabeta che me governa ducati doi (ASV, NT, kut. 156, br. 251, 6.3.1581.); Madalena condam Mattio de Pola: Item lasso a Viena mia massera ducati 5 oltre il suo salario. Item a Regina massera di casa ducato uno. Item a Michiela putta di cassa ducati 10 (kut. 421, br. 960, 1.7.1556.); Pasqua condam Martini de Umago: Item relinquo Catarine filie condam Urse olim servis mee unam meam lintaminum (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

²⁶ Mathia de Pola: Voło corpus meum sepelire ad s. Francescum (ASV, NT, kut. 133, br. 411, 29.8.1504.); Hierolima condam Greguol Istrian: Il corpo mio voglio sia sepolto a s. Francesco della Vigna (kut. 440, br. 413, 18.4.1554.).

²⁷ Helena pok. Ivana iz Poreča želi pokop u porečkoj crkvi sv. Franje (ASV, NT, kut. 408, br. 113, 13.5.1521.), a Pasqua pok. Martina iz Umaga u tamošnjoj crkvi sv. Antona (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

²⁸ ASV, NT, kut. 656, br. 34, 15.11.1477.

²⁹ ASV, NT, kut. 780, br. 375, 28.8.1567.

³⁰ ASV, NT, kut. 408, br. 113, 13.5.1521.

udjeljivao oprost hodočasnicima. U Mlecima su najčešće spominjana hodočasnička mjesta crkve i samostani s. Pietro di Castello, s. Croce, s. Trinità, s. Laurentio i s. Marco.³¹ Nasuprot tome, rjeđe se susreće želja oporučitelja da se za spas njegove duše hodočasti u druga, udaljenija mjesta (Asiz, Loreto, Rim).³²

Obračanje crkvama, samostanima, bratovštinama i hospitalima u vidu dodjeljivanja različitih legata uobičajen je čin kojim se pojedinac nastojao iskupiti pred Bogom. U oporukama istarskih iseljenika obdarivanje mletačkih crkava i samostana nije isuviše često. Uglavnom su to ustanove smještene u župama njihova obitavanja. Najčešće im se ostavlja manja novčana svota određena (ukoliko je pokop oporučitelja u grobnici iste crkve) za troškove sahrane ili za izradbu umjetničkih predmeta koji će se koristiti u bogoslužju (kaleži, križevi, misna ruha i sl.). Osim crkava u Mlecima, legatima se obdaruju i druge vjerske ustanove na području lagune (npr. samostan s. Maria delle Grazie na istoimenom otoku) ili crkve koje su ujedno i odredišta hodočasničkih putovanja (s. Maria di Loreto). Brojni podaci o tome sadržani su, primjerice, u oporuci Labinjanina Andrije, koji ostavlja samostanima s. Maria de Nazareth i s. Maria delle Grazie po jedan dukat; crkvi s. Maria di Loreto jednu srebrnu krunu u vrijednosti četiri ili pet dukata; pola dukata za gradnju oltarne pale u crkvi s. Maria Formosa, čiji je kaptol ujedno i glavni nasljednik svih njegovih dobara.³³ Spomena vrijedan je i primjer Rovinjanke Eufemije Bugvić koja jedan par zlatnih naušnica i srebrnu viljušku ostavlja oltaru Bl. Djevice Marije u glasovitoj mletačkoj bazilici dei Frari.³⁴ U istarskim se oporukama nalaze podaci o darivanju crkvenih ustanova u domovini. Izuzetak je oporuka Bračanina Jakova Bertičevića, vjerojatno koloniziranog u Istru, koji u svojoj oporuci iz 1612. godine spominje crkvu sv. Marije u Pomeru i daruje joj deset dukata za nabavku crkvenog ruha i druge opreme za služenje misa, dok upola manju svotu namjenjuje crkvi sv. Nikole u Premanturi - također za različite potrebe i troškove crkve.³⁵

Spomen mletačkih bratovština u oporukama Istrana zabilježen je samo u legatu Anzole pok. Ivana iz Milja, koja po deset dukata namjenjuje bratovštini »del Suffraggio« u crkvi s. Geremia i Kristovoj bratovštini u crkvi s. Marcuola.³⁶

Hospitali - posljednja utočišta ostarjelih, bolesnih i nemoćnih - institucija su koja se u Mlecima osnivala pod patronatom najviše državne vlasti, vjerskih ustanova ili plemićkih obitelji. Podjela legata hospitalima također je uobičajena želja većine

³¹ Hierolima condam Greguol Istrian: Il residuum de tutti beni voglio siano venduti et sia mandato per l'anima mia alla Croce, a s. Lorenzo e s. Marco (ASV, NT, kut. 440, br. 413, 18.4.1554.); Zuan Iacomo fo del Hierolimo de Istria: Voio che sia mandato per l'anima mia alla Croce et nella Termità et in s. Lorenzo (kut. 780, br. 375, 28.8.1567.); Cecilia condam Andreio de Rovigno: Voglio che sia mandato ad s. Laurentium e s. Petrum de Castello (kut. 734, br. 96, 15.2.1493.).

³² Helena condam Iohannis de Parenzo: Voglio che sia mandato ad Asiso (ASV, NT, kut. 408, br. 113, 13.5.1521.); Apolonio de Michiel de Umago: Lasso ducati 5 a uno che vadi per l'anima mia a Roma. Item lasso un mio orto a una persona che due volti per l'anima mia vadi over manda a s. Maria de Loreto (kut. 530, br. 2, 3.2.1471.); Pasqua condam Martini de Umago: ...et mitatur due persone altari Romam et s. Maria de Loreto per anima mea (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

³³ ASV, NT, kut. 377, br. 8, 25.11.1475.

³⁴ ASV, NT, kut. 253, br. 38, 5.6.1697.

³⁵ ASV, NT, kut. 755, br. 102, 14.6.1612.

³⁶ ASV, NT, kut. 176, br. 1, 15.3.1682.

oporučitelja, a najčešće se obdaruje nekoliko glasovitih i najvećih hospitala u kojima je posljednje utočište nalazio i nemali broj doseljenika s istočnojadranske obale. Većina spomenutih hospitala smještena je u Castellu (Ss. Giovanni e Paolo, s. Maria della Pietà, s. Lazzaro dei Mendicanti, s. Antonio, s. Domenico), dok su drugi, također značajni hospitali (degli Incurabili, di Nazareth), smješteni u drugim dijelovima grada.³⁷

Najveći dio legata upućen u nabožne svrhe odnosi se na nabrojene vjerske ustanove. Pored toga, u oporukama istarskih iseljenika zabilježeni su i legati namijenjeni konkretnim duhovnim osobama koje obnašaju neka od crkvenih zvanja. Najčešće je riječ o svećenicima i redovnicima župnih crkava i samostana predjela u kojem doseljenik obitava. To su svećenici koje je tijekom svog života dobro poznao (često je riječ o ispovjednicima) i s njima održavao intenzivne veze. Crkvene se osobe stoga u njihovim oporukama spominju kao izvršitelji oporuka i svjedoci, a među njima također ima osoba podrijetlom s istočnojadranske obale.³⁸ Svećenicima i redovnicima podjeljuje se manja novčana svota ili poneki predmet iz oporučiteljevih pokretnih dobara, najčešće uz uvjet da održe mise u spomen na darovatelja.

Razmatranje duhovnog života i odnosa istarskih doseljenika s crkvenim ustanovama u Mlecima nemoguće je bez prikaza njihove uključenosti u slavensku bratovštinu Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni / Scuola Dalmata / Scuola dei Ss Giorgio e Trifone*). Osnovana 1451. godine s ciljem okupljanja doseljenika s mletačke stečevine na istočnoj obali Jadrana, bratovština je s vremenom prerasla u zajedničku bratovštinu većine doseljenika s područja istočne jadranske obale i unutrašnjosti te je, osim doseljenika iz Dalmacije i Istre, uključivala i osobe podrijetlom iz različitih dijelova Hrvatske i Bosne. Oblici uključenosti istarskih doseljenika u bratovštinu različiti su, o čemu svjedoče izvori koji se i danas čuvaju u arhivu sjedišta bratovštine (*Libri conti e spese, Libri del Capitolo grande, Mariogola, Catastico* itd). Istrani se pretežito spominju kao obični članovi bratovštine, najčešće ne obnašajući neku od vodećih služba u upravi. Tako se 1657. godine kao član bratovštine spominje Antonio iz Rovinja; god. 1675. Istranin Marko, sin Antonija, dok se od 1677. do 1690. god. kao članica (consorella) navodi Orseta de Seviano (Semiano) iz Pule.

Jedna od osnovnih zadaća bratovštine bilo je zbrinjavanje i pomoć siromašnim i bolesnim članovima, novčano pomaganje djevojkama iz neimućnih obitelji prilikom njihove udaje ili stupanja u samostan, kao i snošenje troškova pogreba najsiromašnijih bratima. U troškovniku bratovštine (*Libri conti e spese*, podaci uz navedena godišta) susreće se ime istarske doseljenice Paoline, sahranjene 8.VI.1648. na trošak bratimske blagajne od 9 lira. Kada je riječ o dodjeli miraza siromašnijim djevojkama, izrijeком se spominje samo jedna Istranka: 24.X.1774. Magdalena pok. Ivana prima od pred-

³⁷ Klara relicta Bernardi Istriani: Item dimitto hospedali pietatis ducatum unum et similiter volo dispensavi in pauperes s. Lazzari. Item dimitto lectum unum fulcitum hospedali s. Antonii de Venetiis. Item dimitto hospedali Nazareth ducatum unum (ASV, NT, kut. 585, br. 38, 6.5.1479. i kut. 656, br. 34, 15.11.1477.); Marieta de Parenzo: Lasso ducato mezzo per ospedal de s. Zuane Polo et ospedal dei Incurabili et alli poveri del Christo a s. Domenigho (kut. 191, br. 512, oko 1530.); Pasqua condam Martini de Umago: Item dimitto hospedali pietatis ducati doi (kut. 536, br. 19, 6.12.1504.).

³⁸ Izvršitelj oporuke Jacome pok. Mihovila iz Labina njezin je ispovjednik Juraj Slaven, svećenik u crkvi sv. Blaža (ASV, NT, kut. 725, br. 37, 14.7.1560.). Svećenik Viktor Markov iz Zadra, sakristan mletačke crkve s. Giovanni Nuovo, svjedok je prilikom sastavljanja oporuke Istranke Jeronime pok. Grgura (kut. 440, br. 413, 18.4.1554.), a svećenik Franjo »de Mutina« iz tadašnje mletačke katedrale s. Pietro di Castello svjedoči oporuci Kuzmice, supruge Porečanina Ivana de Sena (kut. 337, br. 104, 17.6.1449.).

stojnika bratovštine deset dukata miraza za brak s Bortolom Ivana Bettoni. U nekoliko primjera Istrani su zabilježeni kao budući supruzi manje imućnih djevojaka koje primaju sredstva za miraz iz bratimske blagajne: 19.XI.1673. Porečanin Ivan Petrov ženi Luciju Ivanovu Grego (miraz 10 dukata); 13.V.1698. Angelica pok. vrtlara Oliva dobiva deset dukata kao miraz za brak s rovinjskim mornarom Ferrarom pok. Ivana, dok 1750. istu svotu prima Helena, kći Ivana Krstitelja Posella, buduća supruga Istranina Vicenza Markovog.³⁹

NEŽELJENI OBLICI PRISUTNOSTI: SUDSKI PROGONI, PROCESI I KAŽNJAVANJA ISTRANA U MLECIMA

Prisutnost i djelovanje Istrana u Mlecima nije se iskazivalo samo u dosad opisanim pojavama njihove svakidašnje, zakonski dozvoljene i uobičajene djelatnosti, već je u ponekom slučaju predstavljalo pojavu, koja se zbog svog otklona u odnosu na onodobna društvena pravila, smatrala nezakonitom i opasnom po zajednicu. U različitim fondovima mletačkog Državnog arhiva moguće je pronaći mnoštvo dokumenata koji se odnose na različite vrste prijestupa zbog kojih je protiv nekih istarskih doseljenika povedena istraga i sudski proces te zbog kojih su osuđivani i kažnjavani prema tada uvriježenim kaznama. Najviše podataka o sudskim procesima protiv Istrana nalazi se u fondu *Santo Ufficio*, ustanove nadležne za istražni postupak protiv osoba koje su se ogriježile o vjernost katoličkoj crkvi i vjeri. O ovoj je problematici, napose kada je riječ o procesima protiv sljedbenika Lutherove vjere, u historiografiji već podosta napisano, tako da se na pojedinačnoj raščlambi nije potrebno zadržavati.⁴⁰ Potrebno je istaknuti da se tijekom stoljeća najjačeg utjecaja protestantske hereze na mletačkom prostoru (XV. st.), a prije pravog zamaha protureformacije, u Mlecima održalo oko 110 procesa (od 1548.-1591. god.) koje je Sveti ured mletačke inkvizicije vodio protiv Istrana. Progonima, optužbama, istragama i sudskim procesima u Mlecima bili su izloženi žitelji većine istarskih gradova, napose gradskih središta Kopra, Pirana, Pule, Vodnjana, Novigrada, Rovinja i dr. Među optuženima spominju se osobe obaju spolova (žene su najčešće optužene za magiju, protuprirodne moći i čaranja), pripadnici svih društvenih slojeva (ponajviše pučani), često i ugledni građani (npr. brojni članovi vodnjanske obitelji Cinei), svećenici i redovnici (npr. pulski kanonici 1549.; svećenik Pasqual Vellico iz Fažane; fra Grisostomo Romani iz Umaga 1561.; fra Lodovico iz Rovinja 1636.; don Giacomo Morosini iz Poreča 1663.-1665. i dr.), liječnici, državni službenici i intelektualci (vodnjanski kancelar Orazio Bottigoni 1582.). Na po-

³⁹ *Archivio di Scuola Dalmata dei Ss Giorgio e Trifone, LCS*, podaci uz navedene godine.

⁴⁰ Prilozi o tome objavljeni su pod naslovom *Processi di luteranismo in Istria* u časopisu *Atti e Memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* (dalje: AMSI), anno III, vol. II, fasc. 1-2, Parenzo 1886., str. 179-218; anno XVIII, vol. 17, fasc. 3-4, 1901.; anno XIX, vol. XVIII, fasc. 1-2, 1902., str. 44-74; fasc. 3-4, str. 248-273; anno XX, vol. XIX, 1903., str. 35-55; anno XXI, vol. XX, fasc. 1-2, 1904., str. 46-77; fasc. 3-4, str. 283-329; C. DE FRANCESCO, *L'Istria. Note storiche*, Parenzo 1879., str. 290-295; G. PESANTE, *La liturgia slava con particolare riflesso all'Istria*, Parenzo 1893.; F. BUČAR, *Reformacija među Hrvatima u Istri*, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga arkiva*, god. XIX, Zagreb 1917., str. 169-186; B. BENUSSI, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924., str. 309-313; F. SCHULLER, *La riforma in Istria*, *Pagine istriane*, anno I, N. 4, Pola 1950., str. 63-68; M. MIRKOVIĆ, *Marija Vlačić Ilirik*, Zagreb 1960.; G. CUSCITO, *Sinodi e riforma cattolica nella diocesi di Parenzo*, AMSI, N.S., vol. XXIII, Trieste 1975., str. 113-223. Brojne priloge o navedenoj problematici objavio je A. MICULIAN u *Atti/Centro di Ricerche Storiche - Rovigno*, sv. X-XV, Rovigno-Trieste 1979-1980. do 1984-1985. U Miculianovim radovima sadržan je opsežan popis literature koja se odnosi na navedenu problematiku.

sljetku, među najznačajnije protagoniste protestantskog pokreta na mletačkom području, ali i u širem europskom kontekstu, svakako se može ubrojiti Labinjanin Matija Vlačić Ilirik i njegov rođak, tragični stradalnik u mletačkim tamnicama - fra Baldo Lupetina.

ISTARSKI UMJETNICI I KNJIŽEVNICI U MLECIMA I NJIHOVA DJELA

Komunikacija umjetnika i razmjena umjetničkih strujanja između dviju jadranskih obala bila je iznimno razvijena i oblicima stvaranja raznovrsna tijekom svih proteklih stoljeća. Mnogobrojni umjetnici iz različitih gradova Apeninskog poluotoka sudjelovali su zajedno s domaćim majstorima u stvaranju i usavršavanju istarske umjetničke baštine. Povratan proces nije nikada izostajao te je tijekom proteklih stoljeća zapažen nemali broj umjetnika s istarskog prostora u Venetu i u gradu na lagunama. Kako bi nabranje i opisivanje doprinosa istarskih umjetnika i majstora mletačkoj kulturnoj baštini iziskivalo znatno više prostora i zasebnu tematsku cjelinu, ovdje ću spomenuti samo najpoznatije, u historiografiji već dobro poznate i obrađene umjetnike. Tako već u drugoj polovini XV. stoljeća djeluju u Mlecima članovi rovinjske klesarske obitelji Del Vescovo koji, zajedno s dalmatinskim majstorima, sudjeluju u proširenju crkve s. Zaccaria te na gradnji crkve karmelićana na Muranu.⁴¹

U drugoj polovini XV. i početkom XVI. stoljeća djeluje u različitim talijanskim gradovima (Padova, Mantova, Verona, Ferrara, Mleci) drvorezbar i intarzyst fra Sebastijan iz Rovinja (Sebastiano Schiavone). Za mletačku je samostansku crkvu s. Elena fra Sebastijan izradio i ukrasio intarzijama 34 korska sjedala s prikazom veduta svjetskih gradova. Umro je u Mlecima, 3. rujna 1505. godine, kao pripadnik olivetanskog reda.⁴²

Umjetničko odrastanje i usavršavanje slikara Bernarda iz Poreča (1437.-1531.), pripadnika reda augustinaca, također se odvijalo na prostoru Veneta. Izučavajući umjetničku vještinu u Padovi, Bernardo je stvarao pod pretežitim utjecajem padovanskog slikarskog kruga, a dio njegovih djela i danas krasi mletačku Galeriju Akademije.⁴³ Osim djelovanja Porečanina Bernarda, u Padovi su zapaženu umjetničku djelatnost tijekom prve polovine XVI. stoljeća razvili i rovinjski graditelji Matija i njegov nećak Andrija iz Bala, sudjelujući na gradnji katedrale i biskupske palače.⁴⁴

Istarsku prisutnost u mletačkoj umjetnosti možda najbolje od svega iskazuje glasoviti istarski kamen, vađen u kamenolomima Vrsara, Poreča i Novigrada i dopreman u grad na lagunama na brodovima istarskih padrona i vlasnika brodova. Vrsnoću, trajnost i ljepotu kamena hvale mletački kulturni i crkveni povjesničar Francesco Sansovino u svom antologijskom djelu *Venezia città nobilissima et singolare* (Venezia

⁴¹ Anonimo, *I più illustri Istriani ai tempi della veneta Repubblica*, Padova 1866., str. 8; B. BENUSSI, n. dj., str. 397; G. CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, sv. II, Trieste 1968., str. 55-56.

⁴² Anonimo, n. dj., str. 9; B. BENUSSI, n. dj., str. 397; G. CAPRIN, n. dj., str. 66-67; G. LORENZETTI, *Venezia e il suo estuario*, Trieste 1974., str. 210.

⁴³ Anonimo, n. dj., str. 9; A. VENTURI, *Storia dell'arte italiana*, sv. VII/3, Milano 1914., str. 273-290; A. SCHNEIDER, *Slikar Bernardo Parentino*, Sveta Cecilija, god. XXVII, br. 2, Zagreb 1933., str. 41-42; L. COLETTI, *Bernardo da Parenzo*, Pagine istriane, serie III, anno I, N. 4, Trieste 1950., str. 56-57; S. CELLA, *Il contributo istriano all'Umanesimo padovano*, u: *L'umanesimo in Istria*, a cura di V. Branca e S. Graciotti, Firenze 1983., str. 130.

⁴⁴ S. CELLA, n. dj., str. 132.

1581.), teoretičar graditeljskog umijeća Vincenzo Scamozzi u djelu *Dell'idea della architettura universale* (Venezia 1694.), ali i brojni drugi kroničari i istraživači velebnog mletačkog graditeljstva. Od istarskog su kamena građene najpoznatije mletačke sakralne i profane građevine (Palazzo Ducale, Ca' d'oro, crkve s. Zaccaria i Madonna della Salute, sjedišta bratovština S. Rocco i S. Marco, palače Dario, Trevisan, Grimani, Vendramin i mnoge druge), a u velikom broju slučajeva istarski je kamen prerađivan u gotove građevne oblike i tako, poradi smanjivanja troškova, dopreman u Mletke brodovima.⁴⁵

Tijekom proteklih stoljeća nezaobilaznu ulogu u školovanju i općem intelektualnom formiranju Istrana imalo je središnje sveučilište za cjelokupan prostor Republike Sv. Marka sa sjedištem u Padovi. Kao i brojni predstavnici s područja Dalmacije, i Istrani se redovito susreću u matrikulama studenata različitih fakulteta padovanskog sveučilišta, obnašajući nerijetko i čast rektora pojedinih odsjeka. Neki su od njih po završetku studija ostajali u Padovi i obnašali mjesto sveučilišnih profesora. Nabranjanje Istrana koji su visokoškolsko obrazovanje stekli u Padovi iziskivalo bi znatno više prostora i posebnu studiju. Stoga ću, kao ilustraciju navedenog, spomenuti samo neke istaknutije Istrane koji su u Padovi stekli diplomu doktora, a neki su od njih obnašali kasnije i službu rektora i profesora.⁴⁶ U XV. stoljeću titulu doktora medicinskih znanosti stekli su Porečani Antun (1409.), Jerolim (1463.) i Dominik (1493.); naslov rektora jurista obnašali su Petar Marino de Betheiz iz Novigrada (1456.) i Bernardo iz Pule (1477.-1478.), dok je Ivan Tinti iz Novigrada krajem stoljeća djelovao kao rektor fakulteta artista. U XVI. stoljeću izdvaja se vrstan pravni stručnjak - Porečanin Jerolim Polesini (1521.), Motovunjanin Jakov Barba - doktor civilnog prava (1582.) i njegov sugrađanin Andrija Corazza, doktor obaju prava (1582.), novigradski kanonik Orazi o Buzino (doktor obaju prava 1586.), Antonio iz Grožnjana - franjevac konventualac i profesor metafizike (1564.), te Motovunjanin Jakov Diviaco koji je nakon završenog studija prava obnašao službu kancelara u Padovi, gdje je i umro 1593. godine.⁴⁷ U idućim stoljećima ističu se Rovinjani Kristofor i Josip Sponza, doktori filozofije i medicine (1653., 1656.), Antun Biasoletto iz Rovinja, koji je isti naslov stekao 1681. god., liječnik Ivan Zarzotta iz Buja (1692.) i mnogi drugi. Na poslijetku, u zadnjem stoljeću mletačke uprave Istrom, od istaknutijih imena izdvajaju se: doktor kirurgije Tomaso Morandi iz Poreča (1707.), Josip Ferra iz Rovinja (1708.), Kristofor Razzo iz Pule (1708.), Ivan Ferra iz Rovinja (1741.), Josip Cipriota iz Pule (1747.), Andrija Lazarini iz Pule (1767.), Andrija Zulijani iz Poreča (1773.), Toma Milevoi iz Labina (1791.) i dr. Doktorat teologije u Padovi stekli su Porečani Ivan Artusi (1750.), Pavao Chiuco (1751.), Vicko Franjo Candusio (1789.), Alojzije Mazzolini (1795.), Nikola Brunelli (1795.), Rovinjanin Nikola Garzotto (1766.), Nikola Leonardelli iz Pule (1789.) i brojni drugi, dok su naslov doktora pravnih znanosti stekli Andrija de Steffa-

⁴⁵ B. BENUSSI, n. dj., str. 397-398; G. CAPRIN, n. dj., str. 49-54; F. SEMI, *La pietra d'Istria*, *Giornale economico*, br. 5, Venezia 1973., str. 609-615.

⁴⁶ O nazočnosti Istrana na padovanskom sveučilištu postoji opsežna literatura. Usporedi najvažnija djela: Anonimo, n. dj., str. 8-16; A. COSTA, *Studenti Foroiuliansi, Orientali, Triestini ed Istriani all'Università di Padova*, Arheografo Triestino, N.S., vol. XX, anni 1894-1895., fasc. II, Trieste 1895., str. 357-389; vol. XXI, anno 1896., parte II, fasc. I-II, 1896-1897., str. 185-248; vol. XXII, anni 1897-1898., fasc. I, 1898., str. 117-158; M. D. GRMEK, *Hrvati i Sveučilište u Padovi*, Ljetopis JAZU, knj. 62, Zagreb 1957., str. 340-341; S. CELLA, n. dj., str. 124-129.

⁴⁷ O Jakovu Diviacu usp: Anonimo n. dj., str. 16; P. STANKOVICH, *Biografia degli uomini distinti dell'Istria*, sv. II, Trieste 1829., str. 222-223; L. PAPO, *Montona*, Padova 1974., str. 220.

nis iz Lovrana (1711.), Antun Volpe iz Poreča (1755.), Franjo Costantini iz Rovinja (1760.), Vicko Baldini iz Poreča (1765.), Petar Antun Spongia iz Rovinja (1772.) i dr.

Niz je istaknutih Istrana na različite druge načine održavao kulturne, znanstvene i intelektualne veze s Mlecima i Padovom. Tiskanje njihovih djela kod čuvenih mletačkih knjižara bio je jedan od najučestalijih oblika njihova dolaska i boravka u gradu na lagunama. U Mlecima je, primjerice, kanonik stolne crkve u Poreču, Novigrađanin Ivan Antun Pantera tiskao svoje djelo posvećeno francuskom kralju Franji I. (*La Monarchia del Nostro Signore Gesù Christo*, Venezia 1545.);⁴⁸ porečki filolog i latinist Jerolim Capiduro objavio je u Veneciji djelo u kojem, komentirajući i veličajući Cicerona, izlaže svoje nazore o kreposti i etici (*Comentarii in Rhetoricam Ciceronis ad Herennium*, Venezia 1550.),⁴⁹ dok je isusovac i gramatičar iz Rovinja Antun Zuanelli, i sam školovan u Mlecima, ovdje tiskao djela *Nuova grammatica per le due lingue latina e toscana* (1769.) i *Concordanza del diritto comune col veneto* (1772.).⁵⁰ Antun Bassegio sin je Buzećanina Ivana, ljekarnika u Mlecima, gdje je objavio djelo s područja kemijske znanosti (*Analisi chimica del carbon fossile di Arzignano*, 1788.).⁵¹ Povijesne podatke o Poreču i Puli sakupio je i objavio u Mlecima Porečanin Bartolomej Vergottin (*Ragguaglio storico de primi popoli e delle antichità romane dell'illustre città di Pola*, 1795., *Breve saggio d'Istria antica e moderna della città di Parenzo nell'Istria*, 1796.)⁵² dok je pravnik Antonio Angelini iz Rovinja objavio duhovnu pjesmu *Verbum caro* (1780.).⁵³ Propovjedničkim radom na području Veneta, Trsta i Gorice bavio se u drugoj polovini XVIII. stoljeća doktor teologije, Porečanin Ivan Artusi.⁵⁴ U istom stoljeću zabilježeni su i tada čuveni govori serafinskog redovnika iz Rovinja Klementa Bianchinija, oratora na području Veneta i u Torinu.⁵⁵ U mletačkoj dominikanskoj kongregaciji školovan je filozofsko-teološki pisac Juraj Marija Albertini iz Poreča (1732.-1810.), autor brojnih spisa iz različitih područja, ponajviše iz filozofije i teologije u kojima je zastupao neotomistički pravac zvan konkordizam (*Dissertazione apologetica intorno ad giubileo*, 1777., *Elementi di lingua latina*, 1780., *Dissertazione dell'indissolubilità del matrimonio*, 1792. i dr.).⁵⁶ Na posljertku, čestim boravcima, djelovanjem te napose tiskanjem djela, s Mlecima je bio višestruko povezan Motovunjanin Andrija Antico - tiskar glazbenih djela, nakladnik i skladatelj. Iako su podaci o njegovu životu i danas još poprilično oskudni, zna se da je neko vrijeme djelovao kod poznatog mletačkog tiskara muzikalija Ottavijana Petruccija, koji mu je između 1504. i 1508. god. u svojim zbirkama objavio 14 četveroglasnih frottole.⁵⁷

48 P. STANKOVICH, n. dj., str. 98.

49 Isto, str. 100.

50 Isto, str. 323-324.

51 Isto, str. 329-330.

52 Isto, str. 399-401.

53 Isto, str. 404-405.

54 Isto, str. 400.

55 P. STANKOVICH, *Biografia...*, sv. III, Trieste 1829., str. 186.

56 Anonimo, n. dj., str. 21-22; P. STANKOVICH, *Biografia...*, sv. II, str. 164-165; E. IBERTIS, *Figure domenicane o Piccola enciclopedia domenicana*, Torino 1970., str. 14.

57 Anonimo, n. dj., str. 9; P. STANKOVICH, *Biografia...*, sv. III, str. 69-70; P. TOMASIN-G. PIBER, *Andrea Antico chierico di Montona nell'Istria, primo calcografo musicale*, Trieste 1880.; V. LEVI, *Andrea Antico*, Pagine istriane, anno I, N. 4, Pola 1950., str. 58-62; G. CAPRIN, n. dj., str. 128-130; J. ANDREIS, *Povijest glazbe*, sv. IV, Zagreb 1970., str. 50-53; L. PAPO, n. dj., str. 217-220. Usporedi i tematski blok radova posvećenih A. Anticu objavljen u časopisu Istra (uredio E. Stipčević), god. XXX, knj. 120, N.S. br. 1, Pula 1993., str. 4-34.

ZAKLJUČAK

Privodeći kraju ovaj rad o iseljavanju, nazočnosti i djelovanju istarskih doseljenika u Mlecima u razdoblju od XV. do XVIII. stoljeća, moguće je donijeti nekoliko zaključnih postavka. Problematika iseljavanja i djelovanja Istrana u Mlecima složen je, višestrukim razlozima uvjetovan proces koji zahvaća razdoblje dugog vremenskog trajanja i u uskoj je svezi s istovrsnim procesom iseljavanja s područja cjelokupne istočnojadranske obale i unutrašnjosti na zapadnu obalu Jadrana. Stoga su, ukoliko procese iseljavanja promatramo zajednički, iseljavanja Istrana i oblici njihove prisutnosti u Mlecima u velikoj mjeri podudarni. Razdoblje njihova najintenzivnijeg spominjanja u mletačkim izvorima doba je XVI. stoljeća, što se u potpunosti poklapa s najjačim intenzitetom spominjanja doseljenika iz drugih dijelova mletačke stečevine na istočnom Jadranu. Iako izvori redovito ne bilježe točno podrijetlo (grad) istarskih doseljenika, primjetno je da prednjače useljenici iz Pule i Poreča, dok su ostali gradovi spomenuti u znatno manjem broju primjera. Zanimanja doseljenika također odražavaju uobičajenu društvenu strukturu naših iseljenika u Mlecima. Najčešće je riječ o obrtnicima različitih vještina, mahom pripadnicima sitnog i srednjeg društvenog sloja koji ne raspolažu značajnijim kapitalom i čije su mogućnosti poslovanja ograničene. Mjestom stanovanja Istrani su vezani uz najčešća mjesta spominjanja doseljenika s istočnog Jadrana - župe istočnog (Castello) i središnjeg (S. Marco) mletačkog predjela. Analizom oporuka ukazano je i na najuže krugove doseljenikove komunikacije (obitelj, rodbina, prijatelji, poznanici, poslovni partneri), pri čemu je naglasak stavljen na oblike komunikacije s doseljenicima iz ostalih dijelova istočnog Jadrana (brakovi, prijateljske veze, sklapanje zajedničkih poslova i sl.). Vjerski život svakog stanovnika Mletaka, te tako i istarskih doseljenika, odvijao se kroz različite oblike povezanosti s tamošnjim crkvenim ustanovama (crkve, samostani, bratovštine, hospitali), pri čemu je posebnu ulogu imala bratimska udruga Sv. Jurja i Tripuna (*Scuola degli Schiavoni*) - mjesto zajedničkog okupljanja i međusobne pomoći doseljenika s područja mletačkih posjeda na istočnoj obali Jadrana. Kao neuobičajen i neželjen oblik nazočnosti Istrana u Mlecima ukazano je na neke od brojnih procesa koje je od XVI. stoljeća vodila mletačka inkvizicija (Santo Offitio) protiv sljedbenika protestantske hereze, ali i drugih protivnika katoličke vjere i crkve. Na poslijetku, u završnim poglavljima rada, ukazano je na istarsko-mletačke kulturne, umjetničke i književne veze, posebice nazočnost i stvaranje istaknutih istarskih umjetnika u Mlecima i području Veneta, kao i njihov opći doprinos mletačkoj umjetničkoj baštini i kulturnom razvitku.

Problematika iseljavanja, nazočnosti i djelovanja Istrana u Mlecima tema je koja zasigurno iziskuje još dublja, izvornom građom svestranija, istraživanja i analize. U ovom radu tek su naznačeni osnovni obrisi tog svestranog, stoljećima dugotrajnog i za povijesni razvoj obaju jadranskih obala značajnog i do danas vidljivog procesa prožimanja i međusobne upućenosti dviju bliskih jadranskih obala. Buduća istraživanja, otkrića i iznošenje novog, do sada nepoznatog gradiva kojim obiluju talijanski, hrvatski i slovenski arhivi i knjižnice, zasigurno će pred znanstvenu javnost iznijeti još mnogo više dokaza koji svjedoče u prilog navedenoj tvrdnji.

SUMMARY

ISTRIANS IN VENICE (15TH - 18TH CENTURY)

In the Introduction the Author points out the complexity of the study of relations between Istria and Venice during the past centuries, particularly concerning the problems of emigration, presence and activities of Istrians in Venice in the long time between the 15th and the 18th century. The intensity of emigration and the number of references of Istrians in Venetian sources are presented, as well as the forms in which they appear in documents, their origin according to the towns where they come from, their occupations and residence (regions, parishes) in Venice. Considering their everyday life, the Author presents the main communication circles: family, familiar and friendly connections and acquaintances, particularly contacts with other emigrants from the area of Venetian acquisition on the Eastern Adriatic. The religious life of immigrants, which was not basically different from that of other inhabitants of Venice, is presented using data from their wills (contacts with Venetian churches, convents, religious associations, hospitia and individual clerics). Particular attention is given to the inclusion of Istrians in the Slav confraternity of St. Juraj (George) and Tripun. An unpopular and compulsory form of Istrian presence in Venice is that recorded in numerous judicial procedures conducted by the Office of the Venetian Inquisition (Santo Offitio) against the followers of Luther's doctrine, but also against other heretics who arose the suspicions of the Church. Finally, the general contribution of Istrians to the Venetian culture, art and science is briefly presented, as an illustration of the many-sided character of Venetian - Istrian permeation and interdependence in the past centuries.

RIASSUNTO

GLI ISTRIANI A VENEZIA (XV - XVIII secolo)

Nella introduzione viene indicata la complessità nell'esaminare le relazioni istriano-venete durante i secoli passati, soprattutto la problematica della emigrazione, della presenza e dell'attività della gente istriana svolta a Venezia durante il lungo periodo dal XV al XVIII. Viene presentata l'intensità della emigrazione e della menzione degli Istriani nelle fonti venete, il modo della loro evidenziazione nei documenti, l'origine, la provenienza, le città dalle quali emigrarono, la professione e il domicilio (rione, parrocchie) a Venezia. Nel corso dell'esame della loro vita quotidiana viene messa in evidenza la cerchia dei loro rapporti: famiglia, relazioni di parentela e amicizie, specie quando si tratta di altri immigrati provenienti dai territori veneti delle coste adriatiche. La vita religiosa degli immigrati la quale non era sostanzialmente diversa dalla vita degli altri abitanti di Venezia, viene descritta sulla base dei loro testamenti (relazioni con le chiese, con i conventi, le confraternite, gli ospizi di Venezia e con i religiosi); una particolare attenzione viene dedicata all'inserimento della gente istriana nella confraternita slava di San Giorgio e Trifone. Un aspetto particolare della non gradita e forzata presenza della gente istriana a Venezia è stato registrato nei numerosi processi promossi dall'ufficio della inquisizione veneta (Santo Uffizio) contro i seguaci della dottrina di Lutero e di altri eretici sospettati tali dalla Chiesa. In fine, come illustrazione della generale compenetrazione e assimilazione veneto-istriana durante i secoli trascorsi, viene brevemente presentato il generale contributo dato dalla gente istriana alla cultura, all'arte e alla scienza veneta.